

DESPRE SINN ÎN BEDEUTUNG

ALEXANDRU BEJINARIU¹

Institutul de filosofie „Alexandru Dragomir”, București

On Sinn in Bedeutung. The present contribution addresses Jacques Derrida’s 1967 essay „Form and Meaning: A Note on the Phenomenology of Language”, which concerns Husserl’s theory of expressive acts in *Ideas I*. To set the stage for the later distinction between sense (*Sinn*) and meaning (*Bedeutung*), I begin with a short survey of Husserl’s earlier theory of meaning in his *Logical Investigations* and highlight his understanding of ideal meanings as *species*. Subsequently, I turn to Derrida’s discussion of various aspects in Husserl’s later theory of expression and approach the first two metaphors that Husserl uses in his discourse on meaning and sense, namely a geological and a weaving one. In a further step, I analyze Husserl’s specification of the expressive medium through what Derrida identifies as another two metaphors of *mirroring* and *imprinting*. Finally, I investigate the complex passive-active dynamic of the silent and expressive acts and formulate a series of open questions for further research.

Keywords: Conceptualization, Expression, Language, Meaning, Metaphor, Sense, Writing.

Considerațiile care urmează nu sunt nimic altceva decât o încercare de a traduce în limba română prin franceză conceptele în germană deja anunțate în titlu. Căci atât sensul, cât și referința unor concepte precum „Sinn” sau „Bedeutung” se complică, după cum o arată limpede Jacques Derrida în *La forme et le vouloir-dire* (mai mult sau mai puțin tradusă în limba română ca *Forma și semnificarea*²), prin multiple sedimentări, stratificări, împletiri, urziri sau încâlceli, oglindiri și, nu în ultimul rând, întipăriri. Totul începe atunci când Husserl, destul de târziu în prima carte a *Ideilor*, §124. *Stratul noetico-noematic al logos-ului. Semnificare și semnificație*³, revizitează ceea ce deja în *Cercetări logice* apăruse drept tema inaugurală a fenomenologiei (pe atunci, ne- sau nu-încă-transcendentală). Miza respectivului paragraf și a următoarelor trei este, foarte pe scurt spus, elucidarea raportului dintre actele neexpresive, e.g. perceperea frustră a acestui măr, și cele expresive, e.g. numirea mărului sau judecarea faptului că mărul este roșu. Miză care, Derrida o

¹ alexandru.bejinariu@phenomenology.ro.

² Jacques Derrida, *Margini – de-ale filosofiei*, trad. Bogdan Ghiu, Alex Cistelecan, Ciprian Jeler, Cluj-Napoca, Tact, 2015, pp. 175–192.

³ Edmund Husserl, *Ideii privitoare la o fenomenologie pură și la o filozofie fenomenologică. Cartea întâi: Introducere general în fenomenologia pură*, trad. Christian Ferencz-Flatz, Humanitas, București, 2011, pp. 455–461.

știa foarte bine, depășește limitele proiectului static al *Ideilor* și ajunge să joace un rol central, mult mai târziu, în dinamica istoricității conceptelor teoretice din *Originea geometriei*⁴, căci „[n]u există sens (*Sinn*) științific fără semnificare (*bedeuten*) (...)”⁵.

Lectura lui Derrida este așadar interesantă din cel puțin două puncte de vedere: pe de o parte, ea aduce în prim-plan tocmai aceste conexiuni subterane cu gândirea husserliană târzie, care depășește atât cadrul unei fenomenologii statice, cât și al uneia genetice, deschizând zona transcendențială a apriori-ului istoric și a generativității. Pe de altă parte, Derrida totodată identifică și problematizează metaforicitatea inerentă discursului husserlian privitor tocmai la esența expresivă a discursului: „Discursul despre *logicul* discursului se încurcă în jocul metaforelor”⁶. Până să ajungem însă la această lectură, este necesar să explicităm pe scurt câteva momente-cheie ale analizelor husserliene privitoare la expresie din *Cercetările logice*.

1.

În *Cercetarea I*, privitoare la *Expresie și semnificație*, problema pe care tocmai am anunțat-o pare să nu dea mari bătaii de cap, întrucât Husserl declara că „[v]om folosi în continuare conceptul de «semnificație» ca *sinonim* pentru conceptul de «sens»”⁷. Aceasta deoarece, continuă Husserl într-un rar moment de sensibilitate față de urechea și obișnuințele publicului, este „(...) reconfortant să avem tocmai pentru acest concept termeni paraleli între care putem oscila (...)” și există de asemenea „(...) obișnuința noastră adânc înrădăcinată de a folosi cele două cuvinte ca sinonime”⁸. În această lumină, o propunere precum cea a lui Frege de a distinge între sens și semnificație – sensul nefiind altceva decât ceea ce Husserl numea semnificație (sau referință), iar semnificația ceea ce el numea obiectul exprimat – apărea discutabilă.

⁴ Titlul complet, dat de Eugen Fink în 1939 textului lui Husserl, este „Die Frage nach dem Ursprung der Geometrie als intentionalthistorisches Problem”. Cf. *Beilage III* în Edmund Husserl, *Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*, ed. Walter Biemel, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1976, pp. 365–386. Pentru cele ce urmează, a se vedea, de asemenea, Jacques Derrida, „Introduction”, în Edmund Husserl, *L’Origine de la Géométrie*, trad. Jacques Derrida, Paris, PUF, 1962, pp. 3–171. În privința rolului jucat de Derrida în receptarea fenomenologiei în spațiul francez, cf. Hans-Dieter Gondek, László Tengelyi, *Neue Phänomenologie in Frankreich*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2011, pp. 392–432. Cf., de asemenea, Bernhard Waldenfels, „Voranfänge des Derridaschen Denkens”, *Philosophische Rundschau*, vol. 40, nr. 1/2, 1993, pp. 115–120.

⁵ J. Derrida, *Margini*, p. 187.

⁶ *Ibidem*, p. 180.

⁷ Edmund Husserl, *Cercetări logice. Cercetări asupra fenomenologiei și teoriei cunoașterii. Partea întâi: Cercetările 1 și 2*, trad. Bogdan Olaru și Christian Ferencz-Flatz, București, Humanitas, 2009, p. 82.

⁸ E. Husserl, *Cercetări logice II/1*, p. 82.

Pentru a clarifica acum ce are Husserl în vedere în momentul *Cercetărilor* prin sens sau semnificație, este suficient să amintim distincția pe care o face în §11 al *Cercetării I* între expresia ca atare, sensul acesteia și obiectualitatea ei. În cazul celui dintâi element, expresia însăși, Husserl operează o reducere eliminând din cadrul analizei expresia factuală (cea rostită aici și acum de cutare sau cutare individ, scrisă cu caractere de o anumită culoare și dimensiune în cutare volum etc.). Ceea ce rămâne este expresia *in specie*, adică acea identică expresie pe care o instanțiază orice rostire factuală: „Expresia «rest cvadratic» este aceeași indiferent de cine o exprimă”⁹. Indiferent dacă ar fi rostită de un gânditor scolastic, de Umberto Eco sau de un student al Facultății de Filosofie, la fel de bine ne putem închipui că ar fi o expresie și ceva de felul „blitiri babazuf”, dacă nu ar fi cu desăvârșire lipsită de cel de-al doilea element – sensul. Ca și expresia *in specie*, sensul pentru Husserl este de asemenea o unitate ideală identică instanțiată sau realizată de fiecare dată în multiplele acte ale gândirii (ale vorbitorilor, ascultătorilor, cititorilor etc., fie ei umani, marțieni etc.). Vorbim despre instanțiere sau realizare întrucât, ca specie, sensul nu se confundă și nu poate fi nicicum redus la actele sau trăirile psihice individuale, determinate temporal, în și prin care el apare și este transmis. În cuvintele lui Husserl, *actul judecării* nu este totodată și *semnificația* propoziției enunțate, aceasta din urmă fiind același obiect identic, „(...) indiferent de cine îl formulează și indiferent de circumstanțele sau de momentul în care el este formulat. (...) În această semnificație identică (...) nu vom descoperi nimic de genul unui act de judecare sau de genul unei persoane care judecă. (...) Ea este în sine o unitate de valabilitate (subl. m.)”¹⁰. Să luăm chiar exemplul lui Husserl, și anume enunțul: „cele trei înălțimi ale unui triunghi se intersectează în același punct”. Ceea ce el înseamnă, i.e. sensul său ca obiectualitate ideală non-temporală care constă în adevărul geometric că „cele trei înălțimi...”, se raportează, după Husserl, la pluralitatea de trăiri psihice care îl instanțiază la fel cum specia *roșu* se raportează la cutare sau cutare roșu al unor obiecte¹¹. Dar aceasta nu înseamnă că Husserl ar fi gata să accepte și un spațiu metafizic de existență al acestor idealități. Deși preia, după cum am văzut, înțelegerea bolzaniană a sensului ca propoziție în sine (*Satz an sich*), Husserl îl gândește în linia lui Lotze ca o unitate de valabilitate (*Geltungseinheit*). Astfel, putem spune despre un sens ca atare că „există” doar în măsura în care înțelegem prin aceasta că este valabil (sau ar putea fi valabil) (*es gilt*)¹².

În trecere fie spus, și poate ca fir director pentru o reflecție paralelă, o altă denumire pentru sens mai apare, însă, în *Cercetări*, când, ceva mai târziu, Husserl va dezvolta în *Cercetarea a V-a* ceea ce a ajuns să fie cunoscut ca schema

⁹ *Ibidem*, p. 69.

¹⁰ *Ibidem*, p. 70.

¹¹ *Cf. ibidem*, p. 146.

¹² Nu voi intra aici în detalii suplimentare despre această temă, a se vedea Christian Beyer, *Von Bolzano zu Husserl: Eine Untersuchung über den Ursprung der phänomenologischen Bedeutungslehre*, Dordrecht, Kluwer, 1996; Jocelyn Benoist, „Husserl entre Brentano et Bolzano: Jugement et Proposition”, *Manuscrito*, vol. 23, nr. 2, 2000 pp. 11–39.

apercepție-conținut. Odată cu aceasta, pentru a desemna rezultatul apercepției asupra conținutului sensibil *reel* (ceea ce va fi numit, în *Idei, hyle*), Husserl introduce conceptul de *materie* sau sens apercceptiv care ajunge să furnizeze relația obiectuală în cele din urmă.

2.

Derrida își începe lectura tocmai în momentul în care expresivitatea și problema limbajului intră pe scena *Ideilor*: „Vreme de peste două treimi din carte, totul se petrecuse ca și cum experiența transcendentă ar fi tăcută, nelocuită de niciun limbaj; părăsită, mai curând, de *expresivitatea* ca atare, de vreme ce, începând cu *Cercetările logice*, Husserl a determinat într-adevăr esența sau *telos*-ul limbajului ca *expresie* (Ausdruck)”¹³. Ce a făcut posibile analizele transcendente ale actelor tăcute este, după Derrida, conceperea limbajului, obținută încă din *Cercetări*, ca un nivel sau, pentru a prelua metafora lui Husserl, „strat” (*Schicht*) original și determinat în sine al experienței. Expresivitatea se adaugă într-un anumit fel stratului prealabil noetic-noematic al experienței tăcute și îi dă astfel glas. Intră astfel în joc stratul a ceea ce Husserl numește acum *bedeuten*, tradus de Derrida prin *vouloir-dire*, adică *faptul-de-a-vrea-să-spui* sau ceea ce era în *Cercetări*, după cum tocmai am văzut mai sus, *semnificarea*. Pe acesta Husserl îl distinge acum, de dragul limpezimii, de conceptul de „sens” (*Sinn*) în accepțiune mai largă. Semnificației (*Bedeutung*) îi revine așadar un înțeles mai restrâns, și anume acela de semnificație *logică* sau *expresivă*¹⁴. Prin semnificație logică, Husserl nu se referă, desigur, doar la limbajul logicii ca disciplină, ci are în vedere semnificațiile ca obiectualități ideale (unități de valabilitate) proprii expresiilor (*proposition, Satz an sich*). Sensul, pe de cealaltă parte, este ceea ce survine în corelația noetic-noematică a actelor tăcute. Exemplul lui Husserl este clarificator în această privință:

(...) în cadrul percepției, ne stă dinainte ochilor un obiect cu un anumit sens, poziționat în chip mono-tetic într-o anumită plenitudine a sa. În continuare, efectuăm (...) o explicitare a ceea ce ne este dat, punând în relație diferite părți sau momente pe care le-am scos în relief și aducându-le astfel la o unitate (...). Acest proces nu necesită niciun fel de „expresie”, nici în sensul unei verbalizări sonore și nici în acela al unei simple semnificări lingvistice (...). În schimb, în momentul în care „gândim” sau „spunem” că „acesta este alb”, se ivește un nou strat ce formează o unitate cu „obiectul vizat, înțeles ca atare”, așa cum este el dat la nivel pur percceptiv. (...) Orice „obiect vizat, înțeles ca atare” („*das Gemeinte als solches*”), orice „referință” („*Meinung*”) în sens noematic a unui act oarecare (...) poate fi exprimată prin intermediul unor „semnificații”¹⁵.

¹³ J. Derrida, *Margini*, pp. 178 f.

¹⁴ Cf. E. Husserl, *Idei I*, pp. 456 f.

¹⁵ *Ibidem*, p. 457.

Ceea ce revine la a spune că orice sens poate fi exprimat printr-o semnificație. Restul paragrafului va încerca să expliciteze tocmai această relație dintre, pe de o parte, sensul constituit în tăcere și, pe de cealaltă parte, semnificația care se așterne ca un strat expresiv ulterior, fundat pe cel al constituirii tăcute. Or, în această încercare, discursul husserlian recurge la o serie de metafore pe care va avea grijă să le denunțe ca atare în decursul analizei.

Prima dintre aceste metafore, așa cum apare ea în economia textului husserlian, dar și în lectura lui Derrida, este tocmai cea „geologică” a stratificării (*Schichtung*)¹⁶. Aceasta surprinde, pe o parte, independența și delimitarea intrinsecă riguroasă a semnificării, iar, pe de altă parte, necesitatea ca ea să se întemeieze pe altceva. Modelul geologic îi va fi permis lui Husserl, așa cum am văzut, să suspende o vreme în analiză nivelul lingvistic. Însă, acum, odată cu descrierea expresivității, Husserl avertizează în legătură cu inadecvarea imaginii stratificării, „căci expresia nu este ca un strat de lac ce se adaugă peste ceva, sau ca o haină trasă pe deasupra”¹⁷. Argumentul lui Derrida în această privință este că îndoiala față de discursul fenomenologic metaforic survine „(...) în momentul în care o nouă complicare a analizei devine necesară”¹⁸.

Dar care este această complicare pe care privirea fenomenologică o sesizează astfel încât discursul nu o mai poate urma în chip adecvat? Este vorba despre faptul că stratul expresiv nu rămâne pur și simplu inert față de stratul pe care se fundează, o asumție de altfel reconfortantă pentru analizele precedente ale trăirilor tăcute, ci că între ele se exercită o serie de funcții intenționale reciproce. Această dublă afectare solicită discursului fenomenologic un nou efort de adecvare, ce trebuie să mențină puritatea expresivității față de tot ceea ce nu privește sfera logică. Altfel spus, în ciuda dinamicii „straturilor”, ele trebuie menținute în distincție pentru a nu risca contaminarea logicului dinspre infrastructura corelației noetic-noematice tăcute.

Așa se face că Husserl vorbește despre *împletire* (*Verwebung*), citită de Derrida ca deschidere a unei noi zone metaforice conform căreia „(...) «straturile» sunt «întreșute», intricarea lor este atât de mare încât firele verticale nu pot fi deosebite de cele orizontale. Dacă stratul logosului ar fi doar *fundat*, am putea să-l îndepărtăm și să lăsăm să apară, sub el, stratul subiacent al actelor și al conținuturilor non-expressive”¹⁹. Retroactivarea stratului superior determină, am putea spune, chiar împletirea metaforelor însele între ele, a celei geologice cu cea a țeserii, a lui *texere*, iar astfel „[d]iscursivul se raportează la non-discursiv, «stratul» lingvistic se întrețese cu «stratul» pre-lingvistic potrivit sistemului reglat al unui fel de *text*”²⁰.

¹⁶ Despre această metaforă în *Originea geometriei*, cf. J. Derrida, „Introduction”, pp. 22, 99 f.

¹⁷ *Ibidem*, p. 461. Metafora vestimentară respinsă aici apare la lucru în *Cercetările logice* chiar în legătură cu obiectualitățile logicii pure, când Husserl observă că „[o]biectele de a căror cercetare se ocupă logica pură sunt date mai întâi în veșminte gramaticale” (E. Husserl, *Cercetări logice II/1*, p. 11). Înveșmântare pe care Husserl o traduce numaidecât drept corelație dintre unitățile logice integrate în trăirile psihice concrete și expresiile lingvistice.

¹⁸ J. Derrida, *Margini*, p. 180.

¹⁹ *Ibidem*, p. 180.

²⁰ *Ibidem*, p. 180.

Această *texturare* a metaforei geologice, dacă putem spune astfel, expune fenomenologia, după Derrida, unui pericol absolut. Mai precis, ea permite să se întrevadă o zonă a indecidabilității straturilor în care țesătura, textura sau textul expresivității se transformă într-o *urzeală* amenințând să cuprindă și să se substituie nebănuit originii tăcute: „(...) ceea ce se urzește ca limbaj este faptul că urzeala discursivă devine de nerecunoscut ca urzeală, luând locul unei verigi care nu a precedat-o cu adevărat”²¹. Fără a descâlci aceste ițe, încheie Derrida, însuși „principiul principiilor”²² este amenințat, iar descrierea fenomenologică riscă să-și piardă solul intuitiv al prezenței absolute a lucrului. Paradoxal, proliferarea necontrolată a textului urzit va determina, în interpretarea mea, muțenia fenomenologiei, ca anihilare a înseși condiției de posibilitate a discursului ei, anume experiența intuitivă imediată.

3.

Am văzut până aici felul în care Husserl revizuieste descrierile fenomenologice ale conexiunii limbajului cu sfera constituirilor pre- sau ne-expresive. Cu alte cuvinte, problema centrală cu care ne confruntăm este aceea a articulării conceptuale sau, mai bine spus, a descrierii posibilei articulări conceptuale a experienței tăcute – dar nu mute, întrucât în orice act intențional există, în teoria husserliană, un nucleu de sens noematic (*Sinn*).

În continuare, problema poate fi reformulată în termenii relației dintre *Sinn* și *Bedeutung*. Determinate până acum de Husserl ca „straturi” (metafora geologică) „împletite” (metafora textuală), cele două niveluri riscau o iminentă cădere în confuzie, iar fenomenologia urma să fie expusă condiției sale de imposibilitate: proliferarea anarhică a unei texturi instaurate în locul principiului tuturor principiilor. Pericolul este însă amânat în ordinea analizei husserliene printr-o serie de noi gesturi teoretice și deplasări metaforice ale esenței expresivității. După Husserl, expresia nu face decât să reia și să repete sensul pre-dat în cadrul experienței ne-expresive. Expresia ca atare nu își produce sensul; ca *Aus-druck*, ea „doar” îl exprimă sau îl expune pe cel interior. În termenii introduși de Derrida, expresia este așadar *re-productivă* sau *improductivă* și nu adaugă nimic nou sensului pe care îl exteriorizează. Ceea ce îi oferă expresiei caracterul său inedit este că, deși „(...) nu face decât să reediteze sensul noematic (...), ea poate întotdeauna, în principiu, să repete sensul, făcându-l să acceadă la «forma conceptuală»”²³. Sau,

²¹ *Ibidem*, pp. 180 f.

²² „(...) tot ceea ce ni se înfățișează în chip original în «intuiție» («Intuition») (în maniera unei prezențe efective «în carne și oase» (*leibhafter Wirklichkeit*), pentru a spune așa) trebuie luat pur și simplu drept ceea ce se dă, însă de asemenea doar în limitele în care se dă ca atare” (E. Husserl, *Idei I*, p. 100).

²³ J. Derrida, *Margini*, p. 183.

urmărind formularea lui Husserl, expresia se adaptează (*sich anpassen*) sensului noematic și astfel îl ridică (*erhebt*) în sfera *logos*-ului (*Reich des „Logos”*), a conceptualului (*Begrifflichen*) și, deci, a generalului (*Allgemeinen*)²⁴.

Felul în care Husserl descrie relația dintre mediul expresiv și sensul noematic implică, după cum va sesiza Derrida, o tensiune între simpla pasivitate reproductivă (ca *sich anpassen* sau *Abbilden*) a celui dintâi și o anumită in-formare (*Ein-bilden*) pe care o exercită asupra celui din urmă. Această tensiune, vom vedea, este marcată în textul husserlian de alte două metafore suplimentare ale *întipăririi* și *oglinirii*. Astfel, după ce câteva rânduri mai înainte Husserl vorbește despre adaptarea expresiei la sensul noematic, aflăm acum că toate celelalte acte au a se adapta într-un anume fel stratului aparte al actelor expresive (*eine besondere Aktschicht [...], der alle übrigen Akte eigenartig anzupassen [sind]*). Apoi, prin contopirea (*verschmelzen*) lor cu acesta, sensul noematic și relația sa obiectuală „[sich] im Noematischen des Ausdrückens «begrifflich» ausprägt” – ceea ce s-ar putea traduce explorând multiplele feluri în care îl putem citi pe „ausprägen” ca: „se exprimă pe latura noematică a expresiei imprimându-se «conceptual»”. Reluând, sensul noematic (*Sinn* – interior, constituit tăcut) se exprimă prin aceea că se imprimă. Formularea ce permite, la rândul ei, două lecturi: pe de o parte, sensul noematic se imprimă în mediul receptiv al semnificației (*Bedeutung*); pe de altă parte, sensul noematic primește o marcă sau o amprentă conceptuală, este fasonat, pentru a spune astfel, conceptual. Derrida citește acest pasaj mai degrabă în cheia dimensiunii exclusiv pasive a noemei expresive (*Bedeutung*): „(...) noema pre-expresivă, sensul pre-lingvistic trebuie să se imprime în noema expresivă, să-și afle pecetea conceptuală în conținutul semnificării (...), expresia trebuie să lase să-i fie întipărit sensul pe care tocmai îl exprimă. *Sinn* trebuie să se înscrie în *Bedeutung*”²⁵. Întrucât trecerea conceptuală – sau conceptualizantă – a lui *Sinn* în *Bedeutung* presupune atât perpetua disponibilitate a celui din urmă pentru amprentare „(...) ca o pagină albă sau ca o ceară virgină”, cât și capacitatea celui dintâi de a se imprima pe această pagină, sensul în genere nu este altceva decât „(...) un fel de scriere albă și mută dublându-se pe sine prin semnificare”²⁶.

Husserl merge mai departe în descrierea mediului actelor expresive și completează metafora *marcării* sau *întipăririi* – care conduce, inevitabil, către determinarea sensului ca scriitură – cu cea a *oglinirii* (*widerspiegeln*) care, în cele din urmă, va complica relațiile și va accentua tensiunea dintre latura pasivă și cea activă ale expresiei: „Avem astfel de-a face cu un mediu intențional aparte ce se distinge, în însăși esența sa, prin faptul că poate *oglini* (subl. m.), pentru a spune astfel, orice altă intenționalitate potrivit formei și conținutului ei, și o poate reproduce în *propriile ei culori, imprimându-i* (subl. m.) totodată *propria lui* [subl. m.] formă

²⁴ E. Husserl, *Idei I*, p. 458.

²⁵ J. Derrida, *Margini*, p. 184.

²⁶ *Ibidem*, p. 185.

de «conceptualitate»²⁷. Dacă, așa cum am văzut, textul husserlian lăsa loc unei ambiguități câteva rânduri mai sus (imprimarea conceptuală putând fi citită atât activ, cât și pasiv), în acest ultim pasaj devine limpede că mediul intențional expresiv configurează la rândul său ceea ce se reflectă sau se oglindește în culori fidele prin el: forma conceptuală este cea proprie mediului intențional al expresiei și nu cea proprie intenționalității oglinzite. *Sinn* este așadar prezent în *Bedeutung* atât în maniera improductivă a lui *Abbilden*, zugrăvit de cel din urmă în propriile sale culori, cât și în cea productivă a lui *Einbilden*, prin care, în cuvintele lui Derrida, *se pictează* ceva în el sau se reia „(...) intuiția sensului în generalitatea conceptului”²⁸. Dacă însă, așa cum am mai spus-o, expresia nu adaugă nimic nou sensului, nefiind un supliment sau o grefă de sens, și îl zugrăvește în culori fidele, atunci ce spațiu îi mai poate reveni picturii inedite? Pornind de la alăturarea „intuiție – generalitate”, putem deja bănuși că în *logos* avem de-a face cu un soi de pictură *afetică* sau de *afereză* picturală și cu o (în)cadrare a oglinzirii.

4.

Împletirea stratului expresiei cu cel al sensului noematic s-a dezvoltat în cele din urmă ca paradoxală dinamică a unei non-productivități productive: conceptul i se imprimă sensului pe care, astfel, îl reia, reproduce, reeditează, oglindește etc. Acest mecanism pseudo-duplicativ al *logos*-ului are loc, după Husserl, într-un *mediu* – ceea ce înseamnă, explicitează Derrida, că stratul expresiv este atât *element*, cât și *mijloc*, „(...) un eter care primește sensul și un mijloc pentru a-l face să acceadă la forma conceptuală”²⁹. Mijlocirea despre care vorbește aici Derrida deschide calea spre o problemă care traversează gândirea husserliană de la *Cercetările logice* și până la *Originea geometriei*, și anume problema istoricității conceptelor științifice. Spre deosebire de o percepție individuală care poate rămâne, și de multe ori chiar acesta este cazul, neformulată ca atare, neexprimată și neenunțată, în cazul științei obiectivarea în sfera expresiei, a lui *Bedeutung*, este esențială. Căci altfel, în ciuda adevărului și a valabilității lor, obiectele ideale ar rămâne pur subiective, blocate în mintea inventatorului. Doar prin fixarea lor în enunțuri, adevărurile și teoria devin „(...) un bun statornic al științei, un fel de tezaur atestat documentar și aflat tot timpul la dispoziția cunoașterii și a cercetării (...)”³⁰.

²⁷ E. Husserl, *Idei I*, p. 458 (traducerea ușor modificată). „Ein eigentümliches intentionales Medium liegt vor, das seinem Wesen nach die Auszeichnung hat, jede andere Intentionalität nach Form und Inhalt sozusagen widerzuspiegeln, in eigener Farbgebung abzubilden und ihr dabei *seine* [subl. m.] eigene Form der «Begrifflichkeit» einzubilden” (Edmund Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*, ed. Karl Schuhmann, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1976, p. 286).

²⁸ J. Derrida, *Margini*, p. 186.

²⁹ *Ibidem*, p. 186.

³⁰ E. Husserl, *Cercetări logice II/1*, p. 11.

În *Originea geometriei*, Husserl formulează problema și mai precis, întrebându-se: „[C]um ajunge formațiunea (*Gebilde*) constituită intra-psihic să aibă maniera de existență propriu-zis intersubiectivă a unei obiectualități ideale, care, mai ales ca una «geometrică», nu este nicidecum o realitate psihică, deși a izvorât din psihic?»³¹ Evidența originară pe care a avut-o subiectul se scufundă în retenție până la dispariția sa ca una trecută, însă prin aceasta ea nu devine un nimic pentru subiect, ci îi rămâne întrucâtva la dispoziție în măsura în care ea poate fi retrezită în reamintire și reobținută ca evidență a ceva identic. Or, aceste trăiri subiective nu rămân exclusiv în sfera imanentă, ci sunt exprimate în acțiunile intersubiective ale comunității comunicative. Formațiunea obținută și reobținută intra-subiectiv poate fi, prin comunicare orală și prin prezentificarea sau aprezentarea actelor vorbitorului, (re)obținută la nivel intersubiectiv ca una și aceeași – identică – formațiune generală. Pentru Husserl, însă, această transmitere vie prin comunicare nu este suficientă pentru atingerea adevăratei „idealități obiective”, căci lipsește *existența durabilă* (*das verharrende Dasein*) după dispariția respectivei comunități orale. Astfel, adevărata obiectivitate ideală se obține odată cu expresia scrisă care documentează și fixează conceptele, făcând posibil ca orice cititor, în principiu, să reactiveze pentru sine evidențele cutărei sau cutărei științe³².

În acest fel, discursul teaurizează cunoașterea și elimină necesitatea prezenței subiectului. Totodată, însă, el trebuie să se retragă din fața sensului obiectiv științific și să îi permită acestuia, i.e. obiectualității ideale (fie ea geometrică, aritmetică, logică etc.), să apară în deplina sa evidență unei lecturi active. Cu alte cuvinte, discursul trebuie să împlinească mai înainte de orice exigența clarității, „(...) să nu servească la nimic: doar la a păstra și la a privi sensul pe care ea i-l încredințează. Nicăieri nu poate discursul să fie în același timp mai productiv și mai improductiv decât ca element al teoriei”³³. Pentru aceasta, arată Derrida, între stratul expresiv și cel al sensului trebuie să existe o *coincidență* (*Deckung*) care să excludă totodată *confuzia* lor. De aceea, Derrida propune să vorbim despre suprapunerea optimă a straturilor în termenii *paralelismului* lor. Acesta ar presupune dublarea propriu-zisă a sensului în semnificație, reproducerea integrală a substratului de sens în stratul superior al semnificației. Or, tocmai acest lucru nu se poate întâmpla nici în cazul discursului natural, nici în cel al discursului științific. Husserl, pe care Derrida îl citează extensiv în această privință, discută două modalități ale incompletitudinii expresiei. În primul rând, avem de-a face cu o incompletitudine ne-esențială sau accidentală atunci când stratul superior nu se întinde peste întreg stratul inferior. Cu alte cuvinte, dăm glas numai anumitor momente sau porțiuni din câmpul perceptiv, ca

³¹ „Aber wie kommt das innerpsychisch konstituierte Gebilde zu einem eigenen intersubjektiven Sein als eine ideale Gegenständlichkeit, die eben als «geometrische» weniger als nichts etwas psychisch Reales ist, obschon doch psychisch entsprungen?” (E. Husserl, *Krisis*, p. 370; traducerea mea, A.B.).

³² Despre această *întrupare* (*Verleiblichung*) a idealității în corpul scriiturii ca garant al prezenței sale (*Leibhaftigkeit*), cf. Emmanuel Alloa, „Writing, Embodiment, Deferral: Merleau-Ponty and Derrida on The Origin of Geometry”, *Philosophy Today*, vol. 58, nr. 2, 2014, pp. 231 f.

³³ J. Derrida, *Margini*, p. 187.

„(...) atunci când, puși în fața unui proces complex – precum este apariția mașinii care aduce, în sfârșit, musafirii pe care îi așteptăm de mult – noi strigăm în casă: «Mașina! Musafirii!»³⁴. În acest context, putem vorbi despre ce am numit mai sus *cadrarea oglinzii*: doar anumite porțiuni din câmpul experienței sunt decupate în oglinda *logos*-ului.

Un alt tip de incompletitudine este una esențială întrucât ține de însăși forma conceptuală a expresiei. Să citim împreună cu Derrida felul în care Husserl o descrie: „Orice expresie care are, în cadrul unității unei expresii, menirea de a o determina pe aceasta mai îndeaproape este cu toate acestea exprimată în chip general. Prin însăși esența acestei generalități ce ține de sfera exprimării, vedem că în planul expresiei nu se pot niciodată reflecta toate particularitățile a ceea ce este exprimat. Stratul semnificării nu este – și anume în chip principial – un fel de dedublare a stratului inferior³⁵. Aceasta este ceea ce am numit mai sus *pictura aferetică*: imprimarea formei conceptuale presupune o generalizare a sensului noematic și, deci, o înlăturare a bogăției de particularități. Pentru Derrida, „[a]ceastă sărăcire este condiția formalizării științifice. Univocitatea se extinde pe măsură ce renunțăm la repetarea integrală a sensului în semnificare³⁶. Cerința clarității discursului științific ce avea, cum am văzut, rostul garantării evidenței depline pentru oricine (*jedermann*) implică în mod necesar incompletitudinea sub chipul formalizării expresiei. Or, tocmai aici vom găsi rădăcina *crizei* cu care se ocupă ultimele scrieri ale lui Husserl și care determină uitarea interogației istorice privitoare la sensul originar al științei. Perpetua sărăcire prin formalizare conceptuală asigură pe de o parte transmiterea neîntreruptă a adevărului științific de-a lungul generațiilor, precum și construirea unor noi adevăruri și obiectualități. Pe de altă parte, însă, caracterul general al *logos*-ului va fi slăbit constant transmiterea prin tradiție a experiențelor și unităților de sens instituite originar: „Lipsește prin urmare tocmai ceea ce va fi dat sau va fi trebuit să dea tuturor propozițiilor și teoriilor un sens originar ce are a fi iar și iar adus la evidență³⁷.”

Alături de cele două forme de incompletitudine ale semnificării pe care le-am discutat, o altă formă de inadecvare a discursului la un câmp de experiență apare chiar din *Introducerea* la volumul secund al *Cercetărilor logice*, unde Husserl enumeră o serie de dificultăți ale demersului fenomenologic. Cea care ne interesează în

³⁴ E. Husserl, *Idei I*, p. 465.

³⁵ *Ibidem*, p. 465.

³⁶ J. Derrida, *Margini*, p. 188.

³⁷ „Es fehlt also gerade das, was allen Sätzen und Theorien einen immer wieder evident zu machenden urquellenmäßigen Sinn gegeben hatte bzw. Geben mußte” (E. Husserl, *Krisis*, p. 377; traducerea mea, A.B.). Pentru o discuție amplă a acestei teme și receptarea ei de către Derrida, cf. Rudolf Bernet, „Differenz und Anwesenheit. Derridas und Husserls Phänomenologie der Sprache, der Zeit, der Geschichte, der wissenschaftlichen Rationalität”, *Phänomenologische Forschungen 18: Studien zur neueren französischen Phänomenologie: Ricoeur, Foucault, Derrida*, Hamburg, Meiner, 1986, pp. 51–112. Cf., de asemenea, mai ales capitolul 4 din James Dodd, *Crisis and Reflection. An Essay on Husserl's Crisis of the European Sciences*, Dordrecht, Kluwer, 2005.

contextul de față este dificultatea expunerii și a transmiterii rezultatelor fenomenologiei către alții. Pe scurt, fenomenologia începe realizând, printre altele, că nu știe să vorbească. Aceasta nu pentru că nu ar cunoaște deja o limbă, ci pentru că *orice* limbă ar vorbi, conceptele care i-ar sta la dispoziție ar fi unele croite „(...) pe măsura obiectivității primare”³⁸, în vreme ce domeniul experienței fenomenologice nu mai este cel al lumii cu obiectualitățile sale deja constituite (fie ele fizice, naturale sau culturale, spirituale etc.), ci însuși domeniul subiectiv al trăirilor care le constituie³⁹. Astfel, observa Husserl, expresii precum cele deja disponibile ca „senzație”, „percepție”, „reprezentare” etc. sunt echivoce, denumind în primă instanță elementul intențional al trăirilor și nu trăirea ca atare (ceea ce *Ideile* vor numi noeză). În acest caz, așadar, putem vorbi despre o contaminare a sensului experienței reflexive (i.e. a percepțiilor imanente adecvate) de stratul expresiv conceptual pre-existent forjat pe calapodul unui cu totul alt fel de experiență (anume cea naiv naturală). Dificultatea peste care dăm nu este alta, în fond, decât cea pe care am anunțat-o mai devreme și pe care Derrida o identifica în comentariul său: înaintea dificultății temei expresivității, Husserl se confruntă cu dificultatea *enuțării* acesteia – dificultate trădată prin metaforicitatea necesară și, totodată, suspectată de Husserl.

O linie de vaste cercetări ni se deschide în acest moment pornind de la tipul de dificultate sesizat în privința enunțării rezultatelor fenomenologice. Dincolo de faptul că descrierile lui Husserl din *Ideile* au lăsat constant impresia că mediul intențional al expresivității este unul imaculat și perfect transparent, în vreme ce, de fapt, conceptualitatea este produsul unei întregi istorii de sedimentări, stratificări și deplasări de înțelesuri (după cum bine o arată *Originea geometriei*), ne putem întreba în ce măsură există în orice caz un suprastrat expresiv în care sensul să poată fi păstrat nealterat la îndemână, i.e. în concept. Altfel, în absența unui mediu expresiv disponibil, în ce măsură este totodată necesară instituirea unei noi forme conceptuale sau a unei întregi structuri lingvistice noi odată cu instituirea unui nou câmp de experiență (cazul fenomenologiei) sau a unor noi formațiuni (cazul geometriei)? Ar însemna aceasta că, la nivel subiectiv, trecerea de la un discurs pre-științific la cel științific, încă de configurat, presupune activitatea chiar și parțială a unei gândiri sau raționări lipsite (pentru moment, cel puțin) de limbaj?⁴⁰ Dincolo de sfera subiectivă, care ar fi condițiile stabilirii intersubiective a adecvării limbajului sau conceptelor noi la „obiectualitatea” (încă subiectivă) de comunicat? Discuția lui Husserl despre proto-geometri presupune deja existența unei comunități comunicaționale (chiar dacă pre-științifice) și posibilitatea comunalizării

³⁸ E. Husserl, *Cercetări logice II/1*, p. 21.

³⁹ În legătură cu dezvoltarea acestei probleme în câmpul fenomenologiei transcendente la Fink, Merleau-Ponty și Derrida, cf. E. Alloa, „Writing, Embodiment, Deferral”, pp. 228 ff.

⁴⁰ Pentru una dintre cele mai avansate analize fenomenologice ale posibilității gândirii non-lingvistice atât în cazul omului, cât și al animalelor, cf. Dieter Lohmar, *Denken ohne Sprache. Phänomenologie des nicht-sprachlichen Denkens bei Mensch und Tier im Licht der Evolutionsforschung, Primatologie und Neurologie*, Cham, Springer, 2016.

(*Vergemeinschaftung*) printr-un limbaj împărtășit în care formațiunile geometrice nou descoperite puteau deveni și puteau fi înscrise ca veritabile posesiuni obiective ideale. Însă lucrurile se complică în mod cert dacă însuși limbajul care constituie subiectivitatea plurală a comunicării ar lipsi sau ar fi în chip fundamental inadecvat rezultatelor de comunicat.

Pe de altă parte, dacă până acum am discutat despre trecerea lui *Sinn* în *Bedeutung*, nu am putea încheia fără să remarcăm posibilitatea inversă a unui fenomen de subducție – pentru a relua și extinde metafora geologică – prin care *Bedeutung* s-ar insera sub stratul lui *Sinn*, provocând un soi de (sub)determinare infra-semantică a acestuia. Ceea ce ne-ar conduce nu doar înspre amplele discuții aflate în desfășurare despre determinarea experienței neexpresive (e.g., a percepției) de deținerile prealabile conceptuale, ci iarăși către problema crizei științelor ca instituire și autonomizare a semnificațiilor științifice abstracte în locul realului din lumea vieții. Aceste deschideri tematice finale demonstrează, însă, bogăția și relevanța tematicii husserliene preluate și avansate de Derrida în și prin lectura sa pentru zonele contemporane de cercetare.